

عوامل تخریب محیط زیست و راه کارهای بهبود آن از دیدگاه قرآن و حدیث

✍ ابراهیم کریمی

مقدمه

ابعاد بحران محیط زیست

منابع طبیعی و زیست محیطی هر جامعه، ثروت آن جامعه است که تنها به نسل حاضر تعلق نداشته بلکه میراثی است که باید برای آیندگان باقی بماند. اگر بخواهیم در آینده جامعه‌ای بهتر داشته باشیم باید در جهت حفظ، احیا و توسعه این منابع بیش از پیش بکوشیم. در غیر این صورت، جهان آینده، جهان توام با فقر و گرسنگی و محیطی آلوده و غیر قابل زندگی خواهد بود. از جهانی که هم اکنون نیمی از جمعیت آن از نعمت سواد، بی بهره و به درد گرسنگی گرفتار و درگیر لقمه‌ای نان‌اند^۱، نمی‌توان انتظار داشت که با منابع طبیعی و محیط زیست برخورد بهتری داشته باشد.

در گزارش "کلاس توپفر"، مدیر اجرایی برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد با

عنوان "چشم انداز جهانی محیط زیست - آمده است:

« کره زمین در یک وضعیت فوق العاده بحرانی قرار دارد و این وضعیت، تداوم بقای جنگل ها، اقیانوس ها، رودخانه ها، کوه ها، حیات وحش و دیگر عناصر حیات را که نیاز نسل امروز و فردا است، شدیداً با مخاطره مواجه کرده است.»

ما در حال حاضر، صدها اظهار نامه، توافق نامه، و راه کار قانونی تدوین شده در دست داریم تا به حل مشکلات زیست محیطی و عوامل تهدید کننده بپردازیم. این عوامل، سلامت انسان ها و حیات وحش ساکن بر این سیاره را در وضعیت فوق العاده قرار داده است.^۱

فجایع زیست محیطی همانند سرطان در اجزای سیاره ما در حال ریشه دواندن است که عدم توجه به آنها می تواند پایه های زندگی ساکنان این سیاره را در آینده ای نه چندان دور فرو ریزد.

امروز بحث منابع طبیعی و محیط زیست از جمله مسائلی است که در بسیاری از محافل علمی جهان به وفور دیده و شنیده می شود. پژوهشهای که در دهه هشتاد صورت گرفت و تغییرات عظیمی که در شرایط طبیعی کره زمین به وقوع پیوست بیانگر آن بود که کره زمین در حال گرم شدن است و جنگلها در حال نابودی اند. لایه «اُزن» که کره زمین را از گزند اثرات زیانبار اشعه ماوراء بنفش خورشید محفوظ می دارد، روز به روز نازکتر می شود و احتمال بروز انواع سرطانها را افزایش می دهد.^۲

فرهنگ صنعتی شدن و به دنبال آن فرهنگ رفاه و اسراف در جوامع صنعتی و نادیده گرفتن سرنوشت دیگران، امروز کل بشر را در آستانه دگرگونی ها و تغییرات وسیع اقلیمی اما شوم قرار داده است. با مصرف مواد فسیلی بر میزان گازهای مختلف جو اضافه شده و ورود و خروج تشعشعات خورشیدی در جو یا

۱ - «هشدار در مورد تغییر وضعیت آب و هوایی زمین»، جام جم، ۱۴ آبان ماه ۱۳۸۵.

۲ - هشدار، سازمان جنگلها و مراتع، ص ۷.

تابش و بازتاب آن، کره زمین را دچار اختلال کرده، به طوری که اثر گلخانه‌ای به وجود آمده و هوای کره زمین با شتاب گرم می‌شود. به علاوه هوا، آب و خاک نیز به طرق مختلف آلوده شده و انواع سموم در چرخه زندگی روزمره انسان‌ها وارد شده است.

دریاها و اقیانوس‌های جهان به انواع سموم آلوده شده‌اند و آلودگی شدید آب رودخانه‌ها و دریاها که ناشی از ورود پساب‌های صنعتی و فاضلاب کارخانه‌ها و خانه‌ها است، حیات آبریان را به خطر انداخته است.

از طرف دیگر، با ابداع روشهای مکانیزه صید، استفاده از تورهای بزرگتر، وسائل الکترونیکی ردیابی ماهی و سایر فن‌آوری‌ها می‌توان گفت که تقریباً تمام منابع دریایی از صید بی‌رویه آسیب شدید دیده‌اند.

مراعات جهان نیز که یکی از منابع اصلی پروتئینی حیوانی هستند به شدت آسیب دیده‌اند و وضعیت آنها مشابه صنعت ماهیگیری است. از طرف دیگر، قطع بی‌رویه درختان یکی از ابعاد مهم بحران محیط زیست است. به طوری که ۱۷ میلیون هکتار در سال از وسعت جنگلهای کره زمین کاسته می‌شود. آشنا ترین نحوه کاهش حیات، کم شدن تعداد گونه‌هاست. در حال حاضر میزان از هم پاشیدگی و انقراض نسل انواع گیاهان و جانوران با سرعتی هزار برابر سرعت طبیعی در حال وقوع است.^۱

خاک سرچشمه انواع برکات و منبع تامین مواد حیاتی و بهترین وسیله برای ادامه حیات انسان است، چنین منبع ارزشمندی نیز مراحل زوال خویش را طی می‌کند. مزارع جهان روزانه ۶۶ میلیون تن خاک سطحی را از دست می‌دهند.^۲

در این جا، به چند آمار هشدار دهنده محیط زیست توجه کنیم:

- ۱ - مبانی حفاظت محیط زیست در اسلام، صادق اصغری، ص ۲۵.
- ۲ - «بیابان حقیقتی ناگزیر، خطایی تصادفی...»، محمد درویش، نشریه پژوهش و سازندگی، شماره ۲۸، ص ۸۰.

- ۱- سالانه سه میلیون کودک بر اثر آلودگی محیط زیست قربانی می شوند.^۱
- ۲- در صد سال گذشته نه میلیون تن از خاک بارور کره زمین فرسایش داشته است که بیشترین حد تخریب آن در کشورهای در حال توسعه است.^۲
- ۳- همه ساله بیش از ۴۰۰ هزار هکتار جنگل تخریب می شود.^۳
- ۴- کارشناسان محیط زیست معتقدند ۱۰۸۸ گونه زیستی از موجودات زنده جهان در شرف نابودی اند.^۴
- ۵- سالانه حدود شش میلیون هکتار از اراضی حاصل خیز به زمین های لم یزرع تبدیل می شود.^۵
- ۶- ما در جهانی زندگی می کنیم که در هر ۱۰ ثانیه، کودکی بر اثر آب آلوده می میرد و یک پنجم تمام مرگ و میرها به سبب آلودگی های زیست محیطی است.^۶

آمارهای تاسف بار دیگری که عمق فاجعه را بازگو می کند، هر روز از طریق رسانه ها به گوش می رسد ولی تنها دادن آمار و ارائه گزارش مشکلی را حل نمی کند بلکه باید در صدد یافتن عواملی باشیم که به سبب آنها این فجایع در دنیا رخ می دهد. به طور خلاصه، روند تخریب محیط زیست و نابودی طبیعت پرشتاب و بسی ویران گر است. از این رو، باید دید عوامل این تخریب چیست و قرآن در این باره چه نظری دارد؟

عوامل تخریب محیط زیست

در هیچ یک از منابع اسلامی به عنوان محیط زیست، حکمی مطرح نشده است،

۱ - همشهری، ۱۴ اسفند ۱۳۸۰ ش.

۲ - کیهان، ۱۵ مهر ۱۳۸۰ ش.

۳ - همان.

۴ - همان.

۵ - همان.

۶ - همان.

ولی در آیات قرآن کریم و احادیث معصومان احکام زیادی درباره عناصر طبیعت چون آب، خاک، کوه‌ها، دریاها، جنگلها و مانند آن وجود دارد که به کمک آنها می‌توان مقررات دقیقی برای مسائل زیست محیطی به دست آورد.

برای پیشگیری از تخریب محیط زیست نیز با الهام گرفتن از آیات و روایات، می‌توان عوامل و عناصر مختلفی را در نظر گرفت که مسائل فرهنگی به ویژه مذهبی در شمار آنها و بلکه از مهمترین آنهاست.

بنابر این، مکتب زیست محیطی اسلام، به تمام جنبه‌های انسانی، محیط زیست و جهان هستی در ارتباطی هماهنگ در مسیر الهی توجه می‌کند و نه تنها محیط زیست را از این پیوند، جدا نمی‌کند بلکه مبانی حفاظت محیط زیست را در جریان موازنه با نظام هستی و در ارتباط با خالق این نظام، می‌داند.^۱

از این رو، دعوت مردم به حفظ محیط زیست بدون انگیزه مذهبی در آنان بی اثر یا کم اثر خواهد بود. به همین دلیل، باید کوشید تا عوامل مخرب زیست محیطی، با استعانت از قرآن کریم و احادیث معصومان در پرتو ایمان و تقوا و عقیده به جهان دیگر و نظام مکافات، تضعیف شوند، زیرا ما معتقدیم که بین اعمال انسان و نظام تکوینی و زیست محیطی، پیوندی عمیق وجود دارد.

قرآن کریم می‌فرماید:

﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

وَلَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَا هُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾^۲

«اگر مردم شهرها ایمان آورده و به تقوا گراییده بودند، قطعاً برکاتی از آسمان و زمین برایشان می‌گشودیم، ولی تکذیب کردند، پس به دستاوردشان گرفتار ساختیم.»

بر اساس این آیه شریفه، اگر انسان به جهت فطرت و آفرینش گام بردارد، برکات الهی شامل حال او می‌شود. هر گاه نیز بر خلاف قوانین آفرینش رفتار کند،

۱- ر.ک: اخلاق زیست محیطی پیامبر اکرم، تقی متقی، ص ۳۴.

۲- سوره اعراف (۷) آیه ۹۶.

نظام آراسته و صالح جاری به فساد می‌گراید و زندگی او را تباه می‌سازد. بنابراین، بحران زیست محیطی کنونی، حاصل انحطاط انسان در عرصه محیط زیست است. اکنون باید دید که این انسان سرکش در عرصه محیط زیست چه عملهایی انجام داده که چنین بحران تاسف باری به وجود آورده است.

فساد در زمین

قرآن کریم هرگونه ویران‌گری طبیعت و تخریب محیط زیست را فساد در زمین می‌داند که در حقیقت از دستاوردهای عمل انسان‌هاست. به عبارت دیگر، «آلودگی محیط زیست و طبیعت هرچه و هرگونه که باشد، بی‌تردید از نظر بهداشتی، تغذیه جسمی و روحی (روانی) برای انسان زیان بار است. بسیاری از بیماری‌ها در نیمه‌ی قرن بیستم و در اثر آلاینده‌های زیست محیطی، چندین برابر شده است و بی‌تردید آنچه بر سر انسانها آمده است، دست ساخته خود اوست»^۱.

خداوند در این باره می‌فرماید:

﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ...﴾

«به سبب آنچه دست‌های مردم فراهم آورده، فساد در خشکی و دریا نمودار شده است.»

اقسام "فساد" در قرآن

در کتاب "التحقیق" بعد از نقل اقوال مختلف و مورد بررسی قرار دادن آنها، به یک تقسیم‌بندی کلی اشاره می‌کند و می‌نویسد:

«فساد یا در خارج وجود دارد و رخ می‌دهد؛ مانند:

﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾^۲

۱ - فقه الیه، سید محمد شیرازی، ص ۱۵۹.

۲ - سوره انبیاء (۲۱) آیه ۲۲.

﴿ وَ لَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ... ﴾^۱

یعنی در نظم و نظام آسمان و زمین خلل وارد می شود و از حد اعتدال خارج می شوند. یا در گرو اعمال مردم است؛ مانند:

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴾^۲

﴿ قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيُسْفِكُ الدِّمَاءَ... ﴾^۳

یعنی در اعمال و امور انسان خلل و خرابی ایجاد می شود.

سپس همین خلل در امور؛ یا در امور تکوینی رخ می دهد و یا در امور تشریحی.

فساد در امور تکوینی، مانند قتل، تجاوز، ظلم، کفر، شرک، جنگ با اهل حق و تزییع حقوق دیگران.

فساد در امور تشریحی، مانند فساد و اخلال در احکام الهی و قوانین دینی و مقررات اسلامی؛ مانند:

﴿ الَّذِينَ طَعَنُوا فِي الْبِلَادِ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفُسَادَ ﴾^۴

﴿ يُذْبِحُ أَبْنَاءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِ نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴾^۵

﴿ إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقْتَلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ

ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا... ﴾^۷

فرهنگ جهاد • سال سیزدهم • شماره ۴ • ۱۲۰

۱ - سوره مؤمنون (۲۳) آیه ۷۱.
۲ - سوره بقره (۲) آیه ۱۱.
۳ - سوره بقره (۲) آیه ۳۰.
۴ - سوره فجر (۸۹) آیه ۱۱ - ۱۲.
۵ - سوره قصص (۲۸) آیه ۴.
۶ - سوره مائده (۵) آیه ۳۳.
۷ - التحقيق في كلمات القرآن الكريم، حسن مصطفوی، ج ۹، ص ۸۵.

مفسد فی الارض کیست؟

فساد که نقطه مقابل صلاح است، به هرگونه تخریب و ویرانگری گفته می‌شود. بنا براین، تمام نابسامانی‌هایی که در کارها ایجاد می‌گردد، و همه افراط و تفریط‌ها در کل مسائل فردی و اجتماعی، مصداق فساد است.

در بسیاری از آیات قرآن، "فساد" با کلمه "فی الارض"، همراه ذکر شده که نشان می‌دهد، نظر به جنبه‌های اجتماعی مساله است. این تعبیر که در بیست و چند مورد از قرآن به چشم می‌خورد، با گناهان بزرگ و کوچک ذکر شده است، مثلاً:

گاهی هم ردیف با جنگ با خدا و پیامبر آمده است، مانند:

﴿ إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعُونَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا ﴾^۱

گاهی هم ردیف با هلاکت کردن حرث و نسل (انسانها و زراعتها) مانند:

﴿ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ﴾^۲

گاهی در کنار برتری جویی و سرکشی قرار گرفته، مانند:

﴿ تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا

فَسَادًا ﴾^۳

گاه «فرعون» را مفسد می‌شمارد، و به هنگام توبه کردن در حال غرق شدنش

در نیل می‌گوید:

﴿ الْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴾^۴

از مجموع این آیات که در سوره‌های مختلف قرآن کریم آمده به خوبی

استفاده می‌شود که فساد به طور کلی، یا «فساد فی الارض» یکی معنی بسیار

۱ - سوره مائده (۵) آیه ۳۳.

۲ - سوره بقره (۲) آیه ۲۰۵.

۳ - سوره قصص (۲۸) آیه ۸۳.

۴ - سوره یونس (۱۰) آیه ۹۱.

وسیع دارد که بزرگترین جنایات همچون جنایات فرعون و سایر جباران، و کارهای کمتر از آن را و حتی گناهانی همچون کم فروشی و تقلب در معامله را شامل می‌شود و با توجه به مفهوم وسیع آن، هرگونه خروج از حد اعتدال را شامل می‌شود.^۱

ضناً تعبیر به «فساد فی الارض» ما را به یک واقعیت در زندگی اجتماعی انسانها رهنمون می‌شود و آن این که مفساد اجتماعی، معمولاً موضعی نخواهد بود و در یک منطقه نمی‌توان آن را محصور ساخت، بلکه در سطح اجتماع و در روی زمین گسترش پیدا می‌کنند و از یک گروه به گروه دیگر سرایت خواهد کرد. این واقعیت را یکی از دانشمندان با مسئله آلودگی محیط زیست تطبیق داده و می‌نویسد:

«مسئله آلودگی محیط زیست هر چند در آغاز، بحرانی منطقه‌ای و مشکل چند کشور به نظر می‌رسید، اما به سرعت گسترش یافت و به صورت مانعی در راه پیشرفت بشر درآمده و به یکی از معضلات و بحران‌های زندگی انسانی مبدل گشته است. بادهای و امواج خروشان دریاها و اقیانوس‌ها آلودگی و عوامل آن را به جای جای قاره‌ها برده و در واقع سراسر گیتی را دستخوش آلودگی ساخته‌اند.»^۲

رابطه گناه و فساد

علامه طباطبایی در ذیل آیه ﴿ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ...﴾ می‌نویسد:

«مراد از فساد در زمین، مصایب و بلاهای عمومی است که یکی از منطقه‌ها را گرفته و مردم را نابود می‌کند، مانند زلزله، نیامدن باران، قحطی، مرضهای مسری، جنگ‌ها، غارت‌ها و سلب امنیت و هر بلایی که نظام آراسته و صالح جاری در عالم را بر هم می‌زند، چه این که هستند به

۱ - تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، ج ۱۰، ص ۲۰۱ - ۲۰۴.

۲ - فقه الیته، سید محمد شیرازی، ص ۴۶.

اختیار بعضی از مردم باشد یا نباشد؛ چون همه آنها فسادی است که در دریا و خشکی عالم پدید می‌آید، و خوشی و طیب عیش انسانها را از بین می‌برد.^۱

ایشان در جای دیگر در ذیل آیه ﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾^۲، ضمن بحث مبسوطی، می‌نویسد:

«همه اجزای عالم مانند اعضای بدن به یکدیگر متصل و مربوط است، به طوری که صحت و سقم و استقامت و انحراف یک عضو در صدور افعال از سایر اعضا تأثیر داشته و این تفاعل در خواص و آثار همه اجزا و اطراف آن جریان دارد.^۳»

نتیجه بحث ایشان این است که انسان مانند سایر انواع موجودات وجودش مربوط و بسته به سایر اجزای عالم است، و اعمالی که از او سر می‌زند و حرکاتی که در مسیر زندگی و در سیر به سوی سر منزل سعادت از خود نشان می‌دهد با سایر اجزای عالم که محیط با او است ارتباط کامل دارد، به طوری که اگر حرکاتش صالح و سازگار با آن اجزا و موجودات باشد، آن موجودات نیز سازگار با او خواهد بود، و برکات آسمان به سوی او سرزیر خواهد شد، و اگر سازگار نبود عالم نیز با او سازگاری نداشته و در نابود ساختن او سعی خواهد کرد، مگر این که دست از گناه و فساد بردارد و گرنه به تدریج به تباهی خو گرفته و ناگهان همه اجزای عالم در تباه ساختن او دست به دست هم داده و اثری از وجودش باقی نمی‌گذارد، و زمین را از لوٹ وجودش پاک می‌کنند.^۴

استاد مکارم در این مورد می‌نویسد: بدون شک هر کار خلافی، موجب نوعی فساد در سازمان اجتماعی می‌شود، گناه و کار خلاف و قانون شکنی همانند یک

۱ - المیزان، محمد حسین طباطبایی، ج ۱۶، ص ۱۹۵ - ۱۹۶.

۲ - سوره اعراف (۷) آیه ۹۶.

۳ - همان، ج ۸، ص ۱۹۵.

۴ - همان، ج ۸، ص ۱۹۸.

غذای ناسالم و مسموم است که در سازمان بدن انسان چه بخواهد و چه نخواهد
تأثیر نامطلوب خواهد گذارد، و انسان گرفتار واکنش طبیعی آن می‌شود.
ایشان در ادامه چند موارد از مصداق‌های رابطه گناه و فساد بیان می‌کند و
می‌نویسد:

«دروغ»، سلب اعتماد می‌کند.

«خیانت در امانت»، روابط اجتماعی را برهم می‌زند.

«ظلم»، همیشه منشأ ظلم دیگری است.

«سوء استفاده از آزادی» به دیکتاتوری می‌انجامد، و دیکتاتوری به انفجار.

«ترک حقوق محرومان» کینه و عداوت می‌آفریند، تراکم کینه‌ها و عداوت‌ها

اساس جامعه را متزلزل می‌سازد.^۱

به این ترتیب «فساد» در این آیه، اعم از مفاسد اجتماعی و بلاها، باعث سلب

برکات می‌شود. البته تمامی شرور و آفات از این قبیل نیست ولی حد اقل بخشی

از آنها دارای چنین فلسفه‌ای است.^۲

صلاح و فساد اجتماعی

هدف از تشکیل جامعه، تأمین مصالح مادی و معنوی افراد است که اگر این هدف
تحقق یابد، جامعه‌ای صالح به وجود خواهد آمد و کسانی که به تحقق این هدف
کمک کنند و در اصلاح جامعه همت گمارند، مصلح خواهند بود. بر عکس، اگر
جامعه‌ای در تحقق این اهداف اجتماعی ناموفق باشد، به تناسب ناموفقیتش، آن
جامعه دچار فساد است؛ یعنی اگر صد در صد، ناکام و فاقد همه نتایج مطلوب و
اهداف جامعه صالح باشد، فاسد مطلق است و اگر در بعضی جهات نارسایی داشته
باشد و در رسیدن به بعضی اهداف، ناکام بماند، به همان میزان، دچار فسادهای

۱ - همان، ج ۸، ص ۱۹۸.

۲ - تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، ج ۱۶، ص ۴۵۶ - ۴۵۷.

جزیی است که مانع دست یابی کامل به اهداف جامعه می‌شود.^۱ پس اقامه عدل و قسط، در مفهوم گسترده‌اش را اصلاح، و رفتار ظالمانه در معنای وسیعش را فساد [در جامعه] می‌گویند، حال هر محدوده و متعلق به هر چه باشد؛ مثل حیات، سلامتی، مال، عرض و آبرو، اخلاق و عقیده؛ زیرا اعضای جامعه حق دارند که امنیت جانی، بدنی، مالی، آبرویی، اخلاقی و عقیدتی داشته باشند و هر عاملی که به تامین این حقوق کمک کند، به اصلاح جامعه کمک کرده است و بر عکس، هر عاملی که این حقوق را تضعیف کند، عامل فساد اجتماعی خواهد بود.^۲ به هر حال، هر دو گروه سرانجام به اعمال خود خواهد رسید.^۳

مفهوم وسیع فساد

گفته شده که فساد در قرآن کریم، هر گونه ویرانگری در طبیعت و محیط زیست را در برمی‌گیرد و به شدت از آنها نهی شده است: چنان که از قاعده معروف «لا ضرر»، ممنوع بودن هر عمل مخرب در ابعاد مختلف زندگی انسان‌ها، روشن‌تر می‌شود.

پیامبر اکرم - صلی الله علیه وآله - در ضمن حدیثی می‌فرماید:

«لا ضَرَرٌ وَلَا ضَرَارٌ فِي الْإِسْلَامِ»^۴

«زیان و زیان‌رسانی در اسلام منع شده است.»

اصولاً هر گونه تجاوز به محیط زیست نوعی زیان‌رسانی به مردم است که در حدیث شریف از آن به «ضرر» تعبیر شده است؛ به همان سان که آن‌ها را به لحاظ جسمی و روحی و گاه اقتصادی در تنگنا قرار می‌دهد و ناراحت می‌کند که در حدیث شریف از آن به «ضرار» تعبیر شده است.

۱ - اخلاق در قرآن، محمد تقی مصباح یزدی، ج ۳، ص ۱۵۸.

۲ - همان، ص ۱۶۲.

۳ - ﴿إِنَّا لَأَنضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ﴾ سوره اعراف، آیه ۱۷۰؛ ﴿زِدْنَاهُمْ قُرُوفَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ﴾ سوره نحل، آیه ۸۸.

۴ - اصول کافی، محمد بن یعقوب کلینی، بیروت، دار الاضواء، ۱۴۱۳ق، ج ۵، ص ۲۹۴.

بنابر این هر آنچه که به زیان و زیان رسانی منجر می‌شود، از نظر قرآن فساد محسوب می‌شود و مهمترین منبع فسادها به اعمال انسانها بر می‌گردد، اعمالی که دین اسلام آنها را نهی کرده است، مانند: حرص و آزمندی، قدرت‌طلبی، اسراف و تبذیر، جهل، و غرور، تکبر و خود محوری و غیره، که بدان اشاره می‌شود.

ادامه دارد